

חתונה בגליציה, מתוך גלויה מסוף המאה ה-19
צילום: Culture Club, Hullon / Archive / Getty Images

עגנון לא גר כאן יותר

עמר ברטוב חוזר לגליציה הנשכחת ומתאר כיצד טבועים היחסים עם האצולה הפולנית בנפש היהודית

עיון

עפרי אילני

שהייתי ילד, במצבים שבהם מישוה נתפס בתנחה מצחיקה בתצלום משפחתי, אמא שלי היתה אומרת שהוא נראה כמו "הגרף פוטוצקי". לא ידעתי מה השם הזה אומר, ובעצם גם אמי לא ידעה להרחיב הרבה על משמעותו, מלבד העובדה שהכוונה היא לאציל פולני כזה או אחר. זה היה ביטוי שגור על פיו של סבא שלי, מילדותו בעיירה צורטקוב בגליציה – עולם רחוק מאוד מזה שבו גדלתי.

הייתי צריך לקרוא את "סיפורים מאזורי הק"פ", ספרו של ההיסטוריון עמר ברטוב, כדי ללמוד מה הסיפור של הגרף פוטוצקי. מתברר שאב־סבו של ברטוב ניהל את אחוזתו של אלמנטו של פרטוצקי ליד העיר בוצ'אץ. ספרו של ברטוב מתמקד בתולדותיה של בוצ'אץ, מרכז יהודי חשוב בגליציה, שהיה בין השאר עיר מוצאה של אמו, ושידוע גם כמולדתו של הסופר ש"י עגנון. פוטוצקי היתה שושלת אצולה פולנית ששלטה במשך מאות שנים על בוצ'אץ וסביבתה – אזור שכלל גם את העיירה צורטקוב שבה נולד סבי. הפוטוצקים היו אדוני בוצ'אץ מאז 1612 ובנו בה ארמונות, כניסיות ומוסדות חינוך. לאורך רוב השנים הם נטו חסד ליהודים ונחשבו למיטיביהם. אבל כמה מהנסיכים לבית פוטוצקי היו טיפוסים אקסצנטריים ובלתי צפויים.

חוקרי הפרה־היסטוריה האנושית גילו שבמשך מאות אלפי שנים, אבותינו הקדמונים התקיימו בזכות ציד פילים. למעשה, לאורך רוב תקופת קיומו של המין האנושי, פילים מילאו תפקיד מרכזי בעולמנו. כיום הפילים כבר אינם תרפסים מקום משמעותי בחייו של האדם המודרני, אבל נראה שהיחסים איתם הטביעו חותם סמוי

בפסיכולוגיה האנושית. מה עניין פיל ליהודי גליציה? היחסים בין האדם הקדמון לפיל הם אנלוגיה מוצלחת ליחסים בין הנפש האשכנזית לשלאכטה הפולנית. פורענויות המאה ה-20 מחקו את מעמד השלאכטה – האצולה הפולנית – והיהודים האשכנזים כבר ממילא אינם גרים בגליציה, אלא בישראל, באמריקה ובמקומות אחרים בעולם. אבל נראה שהיחסים המסובכים עם הגבירים הפולנים טבועים בנפשנו.

האצולה הפולנית היתה מוסד ייחודי. היתה זו שכבת האצולה הגדולה ביותר באירופה, והיא נודעה בגאוה העצמית וגיבונני הכבוד שלה. לפי ברטוב, "לבני השלאכטה לא היה עניין רב בחיים אינטלקטואליים, והם עסקו בעיקר בפוליטיקה ובמפגשים חברתיים שבהם מילאה השתייה תפקיד מרכזי – לעיתים קרובות כליווי קטנות ואירועי דורקרב". בעודם עסוקים בקטטות זה עם זה, היהודים ניהלו את בתי המלאכה והאחוות שלהם, והלוו להם כסף באשראי. השלאכטה היתה הרבה פחות חביבה על האיכרים הרוחניים (אוקראינים) בגליציה, שאותם האצילים הפולנים עשקו באכזריות. הועם האוקראיני התפרץ בכמה נקודות היסטוריות כראבות נגד הפולנים והיהודים בני חסותם, שתפקדו גם כגובי מסים של השלאכטה.

השפעתה של האצולה הפולנית מתבטאת באופנים מגוונים ולא צפויים בדמותה של היהדות המודרנית, וברטוב מציין זאת בכמה מקומות בספר. חותמה של השלאכטה ניכר למשל במאפיינים מרכזיים של תנועת החסידות – אולי התנועה היהודית החשובה ביותר בעת החדשה. כפי שמציין ברטוב, "היהודים, גם אם ראו את עצמם נפרדים מן הגויים סביבם, במידה רבה גם הושפעו מהם, שכן תנועת החסידות שאלה לא מעט מרכיבים מהאצולה הפולנית". בין השפעות אלו הוא מונה למשל את שתיית האלכוהול בהילולות, את הקריאה לעבוד את האל בשמחה וגם את הנהוג להקים "חצרות". למעשה, גם התלבושת החסידית משמרת את סגנון הלבוש של אצילים פולנים. מעניין לחשוב על חצר של חסיד חב"ד או בעלו בתור שריד של התכנסות האצולה הפולנית. ולא רק זה: גם תחושת שותפות הגורל בין הקהילות היהודיות במזרח אירופה דומה לאחוה ששימרה האצולה

הפולנית גם אחרי שממלכת פולין עברה מן העולם. כפי שמציין ברטוב בפרק החותם את ספרו, "כולנו תוצר של המקום שממנו באנו".

בספרו, שיצא במקור באנגלית ב-2022, ברטוב מצייע שוב ושוב על השכחה של העבר הגליציאני שנגזר. "ממש כשם שתולדותיהם של הגברים והנשים האלה, על חלומותיהם ומעשיהם, נשכחו ברובן, כך גם צאצאיהם הספורים הקימו לעצמם חיים חדשים מבלי לדעת כמעט דבר, אם בכלל, על מה שהתרחש קודם ללידתם".

כמעט לכל ישוב בגליציה יש שמות בכמה שפות – פולנית, אוקראינית, גרמנית ויידיש. זאת מכיוון שהאזור עבר מיד ליד כמה פעמים לאורך העידן המודרני. שמו של הספר מתייחס לעובדה החשובה שגליציה היתה אזור ספר: כמו המערב הפרוע של ארה"ב, גליציה היתה לאורך דורות מעין "מזרח פרוע" בגבול המרחב הפולני. בתפישתם של הפולנים, האוקראינים נתפשו כמו עין פראים, כמעט כמו האינדיאנים במערבונים האמריקאיים. לתוך התפישתם סבוכת הזאת נכנסו כאי מור היהודים בתור בני חסותם של הפולנים. את מרקם היחסים המורכב הזה מציג ברטוב באופן עשיר ומרתק.

סיפורים מאזורי הק"פ

עמר ברטוב

מאנגלית: נורית גרידינר. הוצאת ספרי עליית הגג וידיעות ספרים, 456 עמודים

בפולקלור של יהודי אשכנז, גליצאים תופסים תפקיד מרכזי ומיוחסים להם מבטא טיפוס, הומור ייחודי ואפילו אופי מובחן. למרבה הצער, כיום נותרו מעט מאוד אנשים שיוצעים להבחין במאפיינים האלה. האבחנות הפנימיות בתוך העדה האשכנזית, ועוד יותר מכך בקרב יהודי מזרח אירופה, היטשטשו עם השנים. כפי שמציין ברטוב, העבר הגליצאי נגזר ולא ישוב עוד. אבל גם אם ההיסטוריה של יהודי גליציה מוכרת לציבור מתמעט במקומותינו, ידוע עוד פחות על נקודת המבט של הפולנים ושל האוקראינים. בסיפורים

ובזיכרונות של יהודים גליצאים, מי שהיו שכניהם לאורך מאות שנים מוצגים בדרך כלל כמעין רקע או תפאורה – "הגויים".

אך הפלא ופלא, גם לפולנים ואפילו לאוקראינים היה מה להגיד על ההיסטוריה. חלקם אפילו כתבו ספרים. בפרקים הראשונים של הספר ברטוב מביא כמה נקודות מבט כאלה המשתקפות ברומנים וחיבורים היסטוריים של סופרים פולנים ואוקראינים, שרובם כמעט לא מוכרים לקוראי העברית. כוהו למשל הסופר האוקראיני פנטלימון קוליש, מחבר הרומן "צ'ורנה רודה" (באוקראינית: המועצה השחורה) מ-1857, שחשב ליצירת הפרווה החשובה הראשונה בשפה האוקראינית. רומן זה מתאר את משולש היחסים האוקראיני-פולני-יהודי, תוך האדרת הקוואקים הגיבורים. כצפוי, זו יצירה אנטישמית להפליא. דיוקנם של היהודים שעולה ממנו אינו מחמיא כל שון המעטה. האוקראינים זיהו את היהודים כמי שבחרו בצד של החוקים ואימצו את העמדה של השכחה הפולנית השלטת. כמו יצירות אחרות שנכתבו על ידי סופרים אוקראינים (כמו "טראס בר לכה" של ניקולאי גוגול), הוא מצדיק את הפרעות ומעשי האכזריות שביצעו הקוואקים ביהודים שמ' תוארים כמוצאי דם.

ברטוב משבץ בפרקי הספר קטעים ארוכים מיצירותיו של עגנון שעוסקות בבוצ'אץ, בעיקר "עיר ומלוואה", וגם מיצירות ספרותיות אחרות שעסקו בעיה אף שהמובאות האלה מעשירות את הדיון, במקרים לא מועטים הן ארכניות מדי. מי שרוצה לקרוא קטעים ארוכים מיצירותיו של עגנון, יכול לפתח את ספריו של הסופר עצמו. יד עורך היתה מועילה עוד יותר בחטיבה האחרונה של הספר, שבה עוסק ברטוב בזיכרונותיה של אמו מילדותה הגליציאנית. הקטע הזה נושא אופי ממארי וכולל תמלולים של שיחה שערך עם אמו, יהודית ברטוב (שימר), כשעוד היתה בחיים, ב-1995. אף שיש בחטיבה הזו כמה קטעים נוגעים ללב, הסיפור המ"שפחתי הזה דומה לסיפורים רבים מאוד של יח"דים ומשפחות שמוצאם ממזרח אירופה. כממארה, הוא אינו מעניין מספיק כדי להצדיק מאה עמודים. ברטוב מתעד את רשמיו מכמה ביקורים שערך בעשורים האחרונים בבוצ'אץ ובגליציה הע"כשווית, שהן כיום מחוז באוקראינה. הוא מציין שוב ושוב את השינוי שחל בבוצ'אץ. בתקופת ילדותה של אמו היה זה מקום מגוון מבחינה לשונית ותרבותית – יותר ממחצית תושבי העיירה דיב"רו יידיש ורוב האחרים דיברו פולנית. אלא שבמלחמת העולם השנייה גליציה עברה טיהור אתני והומוגניזציה. היום, לדבריו, הפכה העיירה הקטנה והנחמדה לעיר כעורה – "ערבוביה מכוערת של בניינים". לדברי ברטוב, בוצ'אץ היא "מקום שהיה ואיננו".

אך כפי שברטוב יודע, בוצ'אץ עדיין קיימת. החוויה המפתיעה בכיקור באותם מקומות במזרח אירופה המזוהים עם התרבות היהודית הגלותית קשורה להבנה שהם ממשיכים להתקיים גם אחרי שאבותינו נעלמו משם. כידוע, מקומות רבים בעולם עברו שינוי אוכלוסייה רדיקלי במאה שעברה. גם עכשיו יש בבוצ'אץ אנשים שרואים בה את ביתם; יש בה סוחרים, עורכי דין ואפילו סופרים. עגנון כבר לא גר בבוצ'אץ, אבל חיפוש בוויקיפדיה מעלה שגרה שם בוהדנה דורדה – סופרת ילדים וציירת אוקראינית. סבא שלי לא גר בצורטקוב השכנה, אבל חי שם וולדומיר פטרשיק – היסטוריון של האמנות, שהפך ללוחם במלחמת אוקראינה. החיים ממשיכים גם אחרינו, וכך גם ההיסטוריה. ■